

Л.В. ТАМЛІНА,
Одеський державний економічний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ДЕТЕРМІНАНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В КРАЇНАХ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Формування теорій економічного зростання відбувалось на протязі ХХ сторіччя, в межах якого були розроблені як традиційні, так і альтернативні підходи до розгляду його джерел. Серед останніх класичним виступає: нагромадження фізичного і людського капіталу, та продуктивність праці [1, с. 308]. Традиційні моделі обмежувались, однак, констатацією факту існування цієї залежності, не приділяючи уваги детальному дослідженню джерел та умов його виникнення. Така модель внаслідок цього отримала назву екзогенної, оскільки зосереджувала увагу на відокремленні з показника підвищення загального рівня виробництва тієї частини, що обумовлювалась збільшенням фізичного та людського капіталу, в той час як природа його залишку (що отримав назву залишок Солоу) вивчалась недостатньо. В подальшому дослідження зосереджуються саме на його кількісному вимірюванні та розумінні механізму його впливу. Відбувається, таким чином, перехід від екзогенних до ендемогенних моделей економічного зростання [2, с. 28]. Новим чинником, який мав сприяти удосконаленню досліджень, були названі інвестиції в людський капітал, що інтерпретувався ні як абсолютне збільшення кількості зайнятих в економіці, а як зростання обсягу знань, які виступають основою прискорення технічного прогресу.

Ускладнення соціально-економічних відносин в другій половині 20-го сторіччя та перегляд ролі держави мали своїм наслідком виникнення нової групи чинників, що отримали назву макро-економічних, та охоплювали, головним чином, рівень інфляції, стан державного бюджету та платіжного балансу, обсяги грошової емісії та інші [3, с. 185]. Механізм впливу останніх розглядався через їх здатність змінювати обсяги інвестицій в

економіці та рівень продуктивності праці.

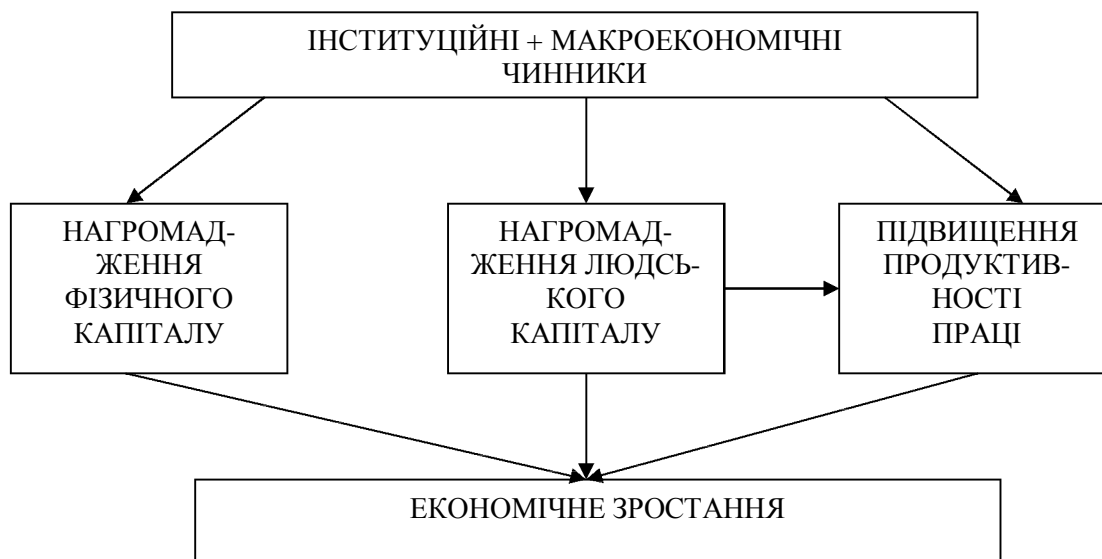
Перехід соціалістичних республік до ринкової економіки обумовили виникнення нової хвилі досліджень в напрямку впливу на темпи макродинамічних тенденцій якості та послідовності трансформаційних реформ. Результати цих досліджень підтвердили гіпотезу щодо суттєвого позитивного впливу структурних широкомасштабних реформ на покращення стану економіки при існуванні певної залежності рівня ефективності від послідовності їх реалізації. Поряд з цим увага приділялась вивченню характеру впливу інституційних чинників на темпи зростання транзитивних економік [4, с. 182]. Підкреслювалась суттєвість впливу загального стану бізнес середовища (легкість входу та виходу з ринку, відпрацьованість законодавства по урегулюванню контрактів, ступінь визначеності та захищеності прав власності та інші) на забезпечення сталого економічного зростання. Інституційні чинники приймалися до уваги при аналізі зростання як розвинутих економік, так і економік, що розвиваються, однак, для економік, що знаходяться в процесі радикальної модифікації, яка полягає в побудові нової соціально-економічної форми її організації, інститути відносились до категорії першочергових детермінантів. Доцільність останнього стає зрозумілим, якщо перехідний процес розглядається як свого роду еволюція інститутів.

Інститутами вважається сукупність створених людьми формальних та неформальних правил, які встановлюють межі діяльності економічних суб'єктів [5, с. 14]. Якість інститутів та ступінь їх зрілості визначають набір альтернатив, що є наявними в економіці в кожний певний момент часу. Інституційні межі здатні позитивно

© Л.В. Таміліна, 2005

або негативно впливати на економічний процес, стимулюючи або стримуючи тим самим зростання економіки. Останнє обумовлено призначенням інститутів організувати взаємовідносини між людьми, визначати розмір трансакційних та трансформаційних витрат в кожний певний момент часу. Механізм цього взаємозв'язку можливо пояснити наступним чином: зростання економіки обумовлюється, в значному ступені, збільшенням інвестицій в фізичний та людський капітал та підвищенням продуктивності праці. Підвищення продуктивності праці досягається шляхом покращення технологій або підвищенням ефективності виробництва завдяки інтеграції національної економіки в світову торгівлю. Розвиток технологій відбувається

тим інтенсивніше, чим більш конкурентними є умови, в яких діють економічні суб'єкти, чим ефективніше розвивається підприємництво та чим сильнішими є стимули до інвестування в інноваційну та науково-дослідницьку діяльність. Всі ці чинники є породженням діючих в межах певного суспільства інститутів. Акцент, однак робиться, перш за все, на формальних інститутах, які в своїй сукупності утворюють складну нормативну структуру, що визначає потенціальний набір стратегій поведінки економічних суб'єктів, а, отже, й потенціал розвитку національної економіки взагалі. Загальний характер взаємозалежності чинників економічного зростання наведений на мал.1.

Мал.1. Структурно-логічна схема взаємозв'язку чинників економічного зростання

Перевірити адекватність цієї залежності можливо за допомогою аналізу панельних даних для 26 країн з перехідною економікою, який передбачає, по-перше, встановлення основних показників, що характеризують стан розвитку інститутів в країні, та, по-друге, вимірювання за допомогою методу найменших квадратів ступеню зв'язку між цими інституційними чинниками та темпами економічного зростання для країн, що ввійшли до вибірки.

Аналіз проводиться на основі розрахованих Freedom House інституційних індексів [6, www.freedomhouse.org/research/nitransit/2002/index.htm], розмір яких коливається від 1 до 7 в залежності від ступеню розвитку інститутів (1 – високий ступінь розвитку, 7 – низький ступінь розвитку).

В основі базової моделі лежить функціонал типу $f(a, x)$:

$$\log(\text{growth}) = b_0 + b_1 \text{polities} + b_2 \text{society} + b_3 \text{legislate} + b_4 \text{private} + b_5 \text{macro} + u$$

Змінна *polities* відображає стан політичної сфери, рівень демократизації та прозорість законодавчого механізму. Чинник *society* оцінює результати трансформативних змін в соціальній структурі суспільства, яка теоретично має набувати переважного домінування середнього класу, що складає остов здорової ринкової економіки. Наступна змінна моделі - *legislate* - характеризує стан правової справи в країні, що розглядається з позиції розвиненості законодавчої бази, її стабільності, ефективності в регулюванні різних сфер діяльності.

Чіткість визначення прав власності та ступінь їх захищеності визначається незалежною змінною *private*, яка приймає до уваги урегульованість правових відносин, перш за все, по відношенню до приватної форми власності, можливості володіння землею, визначеності принципів вступу нерезидентів в правові відносини власності, відпрацьованості кримінального законодавства. В якості інституційного чинни-

$$\log(\text{growth}) = 3,7279 + 0,4549\text{polities} + 2,2770\text{society}^* - 5,7071\text{legislate}^{**} - 2,8118\text{private}^{**} + 0,7264\text{macro}^*$$

Незрозумілим, однак, є позитивний знак перед незалежними змінними моделі, що фактично вказує на підвищення темпів економічного зростання при погіршенні цих детермінантів. Проте, очевидним є суттєвий вплив чинників законодавства та права власності на зростання економіки. Отриманні результати формують підстави для наступних висновків та припущень.

1. Необхідно переглянути тип взаємозв'язку між економічним зростанням та політичною сферою. Формальні інститути не є породженням природи, або несвідомої істоти, особливо якщо розглядається трансформація від однієї форми організації суспільного господарства до іншої. В таких умовах відбувається свідоме руйнування попередніх інститутів та їх заміщення новими, які не виникають на жаль самостійно та незалежно від суспільства, а є результатом свідомих зусиль політичної сфери. Наведена вище модель, хоч і не виступає ідеальною, проте свідчить про суттє-

ка, що вимірює розвиненість цього 7 інституту, в економетричній моделі можливо прийняти індекс приватизації, кількісний рівень якого здатен охарактеризувати якість специфікації та захисту правових відносин власності. Змінна *macro* оцінює якість макроекономічної політики уряду.

Аналіз даних для 26 країн не надав очікуваних результатів: з усіх коефіцієнтів, лише коефіцієнти при змінних *polities* та *legislate* виявились статистично значимими, рівень R-sq дорівнював лише 0,498. Проте, якщо з аналізу виключити країни, що входили до складу СРСР, зосереджуючи, тим самим, увагу на країнах, що характеризуються на даний момент відносно кращим станом як політичної, так і економічної сфери, то показники моделі значно покращуються: R-sq збільшується до 0,9107, а статистично незначимим залишається лише чинник *polities*¹ (див. Додаток 1).

вий вплив законодавства та специфікації прав власності на економічне зростання. Створенням як першого, так і другого займаються політики, а тому логічно припускати, що від стану та рівня досконалості політичної сфери й залежить якість інституційної основи економіки кожної країни. Статистичним доказом цього ствердження є існування кореляції між показником *polities* та *legislate*, яка дорівнює 0,9622, та вказує на залежність якості законодавства діючого в країні на більш як 96% від якості стану її політичної сфери.

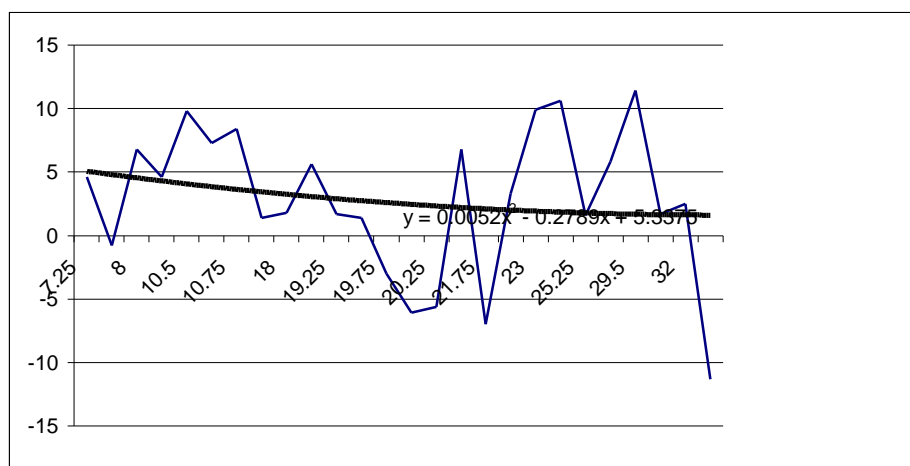
2. Результати аналізу вже апріорно вказували, що задіяні до аналізу 26 країн з перехідною економікою можливо умовно поділити на 2 групи. Перша об'єднує ті країни, для яких регресивний аналіз підтвердив апріорні очікування – прямий зв'язок між

¹ * вказує 10% рівень значимості;

** - 5% рівень значимості.

ступенем розвиненості інституційної основи та рівнем економічного зростання. Друга група містить ті країни, для яких взаємозв'язок між економічним зростанням та інституційними індексами має протилежний характер. Існує, таким чином, свого роду U-подібний зв'язок, який свідчить,

що в умовах низького ступеню розвиненості інститутів існує можливість прискореного зростання економіки, що уповільнюється по мірі їх покращення, проте, при досягненні інституційними чинниками певного рівня зрілості, вони перетворюються в позитивний детермінант зростання.

Мал. 2. Співвідношення між рівнем кумулятивного інституційного індексу та темпами економічного зростання

Поясненням цього явища є припущення, що в умовах неефективної інституційної бази, не відпрацьованості роботи інституційного механізму, існує безліч можливостей для маніпулювання правовим механізмом з метою досягнення власних інтересів, здійснення діяльності, спрямованої на пошук ренти (rent-seeking activities), що в своїй сукупності підвищує загальний рівень ВВП.

3. Не дивлячись на те, що побудована модель не виявилась ідеальною, вона ілюструє великий ступінь залежності темпів економічного зростання від якості інституційної основи, створеної країнами в процесі переходу до ринкової економіки. Особливе значення набуває якість законодавчої бази, специфікації та захисту прав власності. Згідно з коефіцієнтами моделі, покращення індексу якості законодавства на один пункт здатне збільшити темпи економічного зростання на 5,7%. А при умові покращення індексу, що характеризує якість специфікації та захисту права власності відбувається прискорення зростання економіки на 2,8%. Навіть, якщо

припустити можливість завищення ступеню взаємозв'язку між показником зростання та інституційними індексами, їх вплив в будь-якому випадку залишається значним.

Для України підвищення темпів економічного зростання відбувалось на фоні погіршення основних інституційних показників. Позитивне збільшення ВВП з 2000 року пояснювалось, головним чином, покращенням стану платіжного балансу, стабілізацією інфляції, налагодженням фіскального механізму, покращенням платіжної дисципліни [7, с.35-36], [8, с.160-161], що було досягнуто, на нашу думку, за рахунок посилення контролюючої функції держави (про що свідчать інституційні показники). Цей тип взаємозв'язку між економічним зростанням та станом інституційної основи економіки свідчить, з одного боку, про недостатній ступінь розвиненості інститутів в Україні, з іншого боку, вказує на існування значного потенціалу прискорення економічного зростання за умови їх удосконалення.

Україна за якістю інституційних показників займає середні позиції серед

постсоціалістичних країн. В той же час, за ступенем демократизації, якості макроекономічних перетворень та ефективності дії законодавчого механізму вона випереджає

більшість країн СНД, що вказує на відносну результативність трансформаційних реформ, реалізованих за останнє десятиріччя.

Таблиця 1

Рівень інституційних індексів для країн з перехідною економікою [6]

Назва групи	Середнє значення індексів за 2002 рік				
	Стан політичної сфери	Соціальний капітал	Розвиток законодавства	Урегульованість права власності	Макроекономічна політика
1. Україна	4,50	3,75	4,75	4,25	4,25
2. Країни, що входили до складу СРСР.	4,77	4,28	4,73	4,10	4,30
3. Країни з перехідною економікою, що не входили до складу СРСР.	2,57	2,48	3,16	2,93	3,30
4. Середній показник по (2+3)	3,99	3,66	4,23	3,75	4,03

Надати оцінку якості та адекватності діючим в Україні формальним інститутам відносно складно. Порівняльна характеристика українських законів з існуючим в економічно-розвинутих країнах в даному випадку не є доцільною, оскільки законодавство кожної країни настільки своєрідне та особливе, що має місце значна дивергенція його форм навіть серед країн Західної Європи. Об'єктивним є в такому разі підхід, який орієнтований на оцінювання результативності тих сфер діяльності, яке це законодавство призначено регулювати. Оскільки остовом ринкової економіки виступає приватна власність, конкуренція та розвинута ринкова інфраструктура, ефективність нормативної бази, що повинна забезпечити їх впровадження, можливо оцінити через аналіз стану приватного сектору, інвестиційного клімату, ринку капіталів та якості бізнес-середовища.

Незаперечним є той факт, що приватний сектор відіграє суттєву роль в економіці України, створюючи приблизно

70% ВВП [6, с.412]. Умови його функціонування, однак, характеризуються обмеженими можливостями, перш за все, з точки зору джерел формування капіталу для ведення своєї діяльності. В 2002 році обсяги кредитів, наданих в Україні приватному сектору, до ВВП дорівнювали 13,2%, в той час, як в високо розвинутих країнах цей показник досягав 137,4%. Якість інвестиційного клімату оцінюється індексом ризику, значення якого для української економіки дорівнює 67,5 (82,5 для розвинутих економік), що свідчить про нестабільність, нестійкість, непрозорість української економіки, а, отже, й формальних правил, в межах яких відбувається її функціонування. Рівень капіталізації економіки України становив в 2002 році 4 % від ВВП (103,9% - для високо розвинутих економік), що підтверджує загальне припущення про низький ступінь розвитку ринків капіталів та неурегульованість законодавства на базі якого відбувається його функціонування.

Оцінка бізнес-середовища надається в кон-

тексті легкості, з якою можна розпочати свій бізнес, адекватності нормативних актів, призначених регулювати контракти, та тривалості процедури банкрутства. Відкриття власної фірми в Україні вимагає відповідно до законодавства мінімум 42 календарних дні (Німеччина – 45, Фінляндія – 36, Данія – 3) при умові, що реєстрація бізнесу складатиме 22% від рівня ВВП на душу населення (Німеччина – 6, Фінляндія – 11, Франція – 3). Процедура надання юридичної сили угодам вимагає згідно законодавству 20 взаємодій між сторонами угод чи державними установами (Німеччина – 14, Франція 21, Фінляндія – 19). Тривалість цієї процедури займає в середньому 224 календарних дні (Німеччині – 154, Франції - 210, Данії - 83, Фінляндії – 240), при умові, що собівартість складання угод, розрахована як % до ВВП на душу населення, дорівнює 11% (Німеччина 6, Франція – 4, Данія - 4). Процедура банкрутства в Україні займає згідно законодавству 1085 календарних днів (Німеччина - 430, Франція - 624, Фінляндія - 330), в той час як витрати, пов'язані з ліквідацією фірми-банкрута, в середньому дорівнює 18% від ВВП на душу населення (Німеччина - 8, Фінляндія - 1, Данія - 8).

Очевидним є існування суттєвого прогресу в наближенні правової бази України до загальноприйнятих західних стандартів. Базові права людини, можливість приватного володіння майном, здійснення підприємницької діяльності були конституційно закріплені. За останні роки були прийняті або суттєво реформовані кримінальний, податковий, господарський, бюджетний кодекси, що призначені регулювати вхід та вихід фірм з ринку, захист прав власності, підвищення ефективності дії контрактів та ін.

Проблема залишається, однак, в створенні ефективного механізму запуску правових норм, контролю за їх дотриманням та захистом. Простим підтвердженням цього явища є існуючий в Україні тіньовий сектор, який по оцінкам Світового банку складає 60-70% ВВП, що свідчить про те, що собівартість функціонування підприємств під захистом держави значно пере-

вищує її розмір в умовах ведення своєї діяльності під нелегальним захистом, а звідси, й вказує на обмежену ефективність легального механізму.

Західні експерти підкреслюють, що застосування законодавства є ефективним лише по відношенню до кримінальних порушень, в решті випадків реалізація юридичних рішень має обмежений характер, головним чином, внаслідок відсутності традицій та відпрацьованого механізму юридичного регулювання діяльності та дотримання суб'єктами юридичних норм.

Недоліки законодавчої основи в контексті його дотримання обумовлюються, з одного боку, його неадекватністю [6, с.410], чисельністю нормативних актів, під час їх неузгодженістю та підвищеним тиском з боку контролюючих органів. Так, наприклад, в сфері оподаткування існує більш як 500 різних нормативних актів, що призначені регламентувати цей тип відносин між державою та платниками податків. З іншого боку, реформування змісту юридичних актів не завжди відбувалось належним чином. Чисельні реформи направлені на їх удосконалення, мали за мету наближення українських стандартів до західних, але в дійсності часто зводились до систематизації існуючих нормативних документів до єдиного кодексу, без запровадження суттєвих змін в їх зміст та характер їх дії. Прикладом в даному випадку є податковий кодекс, який об'єднав в собі раніш діючі нормативні документи, практично не змінюючи існуючий порядок оподаткування та дію законодавчого механізму в сфері податків. Іншим прикладом є процес зміни кримінального законодавства. Реформа 2001 року, внаслідок якої був введений в дію новий кримінальний кодекс, була зведена до поверхневого корегування тексту радянського кодексу 60-х років, залишаючи тим самим механізм прийняття та реалізації законодавчих рішень незмінним [6, с.410].

Проблема якості нормативної бази безпосередньо пов'язана з ефективністю функціонування законодавчих та виконавчих органів, для яких характерним є підвищена централізація та непрозорість процесу

прийняття ними рішень. Західні експерти наголошують на недостатній ролі парламенту, як ефективного законотворчого інституту [6, с.408], на його відносно низьку роль в визначенні тенденцій економічної політики та характеру нормативної бази. Поряд з цим, має місце зростання бюрократії та збереження посиленого контролю в економічній та соціальній сферах. Не дивлячись на спроби реформувати систему державного управління, кількість державних службовців зростає з 176 800 у 1996 р. до 300 000 у 2001 р. [6, с.409]. Більш як 100 місцевих та державних органів мають право здійснювати інспектування підприємств. Приблизно 60 організацій володіють можливістю блокувати банківські рахунки економічних суб'єктів, скасовувати дію ліцензій та ін. [6, с.411]. Проведений аналіз, таким чином, вказує на необхідність покращення законодавства та механізму його впровадження для того, щоб стало можливим досягнення рівня макроекономічних показників економічно-розвинутих країн, та створення необхідних умов для отримання Україною членства в Європейському Союзі.

Література

1. Robert M.Solow Growth theory and after // The American Economic Review, Vol. 78, No. 3, (June, 1988), p. 307-317.
2. Endogenous innovation in the theory of growth // The Journal of Economic Prospective, Vol. 8, No. 1 (Winter, 1994), p. 23-44.
3. Jeffrey D. Sachs, Andrew M. Warner Fundamental sources of long-run growth // The American Economic Review, Vol. 87, No. 2 (May, 1997), p. 184 - 188
4. Xavier X. Sala-I-Marti I just ran two million regressions // The American Economic Review, Vol. 87, No. 2, (May, 1997), p. 178-183.
5. Douglass C. North Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge university press, 1994, 152 p.
6. Nation in Transit 2002, <http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2002/index.htm>
7. Veronica Movchan, Ricardo Giucci Economic Growth in Ukraine: do reforms matter? // Factors of economic growth in Ukraine and neighboring countries (post-conference publication), 2004, p.35-41
8. Піскунова О.В., Рядно О.А. Визначення факторів економічного зростання в Україні // Factors of economic growth in Ukraine and neighboring countries (post-conference publication), 2004, p.160-165

Додаток 1

Таблиця результатів регресії

	Coefficient	St. Error
Polities	.6027058	.6027058
Society	2.277064	.9482822
Legislation	-5.707155	1.206864
Private	-2.811855	.8302559
Macro	.7264957	.3374877
Const	3.727961	.9035224
R-sq: between = 0.9107		

Статья поступила в редакцию 04.01.2005